

https://webarchive.nationalarchives.gov.uk/+/http://www.hmtreasury.gov.uk/newsroom_and_speeches/press/2005/press_57_05.cfm (дата обращения 15.04.2020).

9. Global Britain: UK Foreign Policy in the Era of Brexit. Boris Johnson MP Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs Friday 02.12.2016. Chatham House. URL: <https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/events/special/2016-12-02-Boris-Johnson.pdf> (дата обращения 25.04.2020).

10. Hill C. (2019) The Future of British Foreign Policy. Security and Diplomacy in a World after Brexit. Cambridge, Political Press

11. Five Eyes Defence Ministers' meeting. URL: <https://www.canada.ca/en/departement-nationaldefence/news/2020/06/five-eyes-defence-ministers-meeting.html> (дата обращения: 18.10.2020)

12. Sanders D. and Houghton D.P. (2017) Losing an Empire, finding a Role. British Foreign Policy since 1945. Palgrave Macmillan.

13. Shapiro J., Witney N. Foreign Affairs (США): заблуждения глобальной Британии. URL: <https://inosmi.ru/politic/20210329/249437856.html> (дата обращения 29.03.2021)

14. Prykhnenko M., Shevchenko A. "BREXIT" as an expression of the dichotomy "Euroscptics – Eurooptimists"// SOCIOBRAINS/ ISSUE 74, OCTOBER 2020 URL: http://sociobrain.com/website/w1465/file/repository/9._Maksym_Prykhnenko_Anastasia_Shevchenko.pdf

УДК 339.9:331.556-027.553-054.7](430)

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ УКРАЇНСЬКОГО СІМЕЙНОГО МІГРАНТА В НІМЕЧЧИНІ

А. І. Шкодич, М. М. Фротвейт

Анотація. У статті автори приділяють увагу питанням впливу міграції на сім'ї мігрантів та їхніх дітей, що є менш дослідженим, порівнюючи з проблемою психологічного впливу на особистість. Автори розглядають як процес адаптації та соціалізації впливає на зміну психологічного стану людини, адже вона переживає різні емоційні потрясіння, пристосовуючись до нового середовища. Здійснено спробу побудови соціально-психологічного портрету, що дає змогу виділити спільні риси сімейних мігрантів. Наше дослідження доводить те, що сімейна міграція є досить вагомою складовою всіх міграційних процесів, а сім'ї є повноправними одиницями сучасного суспільства, яке формує нове бачення та розуміння світу мігрантів.

Ключові слова: адаптація, інститут сім'ї, міграція, Німеччина, середовище пристосування, українська сім'я.

Розуміння соціологічного та психологічного портретів мігрантів є надзвичайно важливим при аналізі міграційних процесів, оскільки це дає змогу прослідкувати тенденції та сформувані характеристики тих, хто емігрує з України, а звідси і визначити, який вплив міграція тих чи інших груп населення має на становище в державі-донорі та державі-реципієнті мігрантів.

Міграція – це один із способів покращеного стандарту життя з великим потенціалом подальшого розвитку для мігрантів та їх сімей, особливо з економічної сторони. Сім'я, як структурна одиниця, має значний вплив на соціальне згуртування та розвиток суспільства як в країні походження, так і в країні перебування. Сім'я впливає на характер міграційних процесів, процесу інтеграції зокрема. Для суспільства, що приймає сім'ї мігрантів, цей факт є феноменом, що в свою чергу підкреслює важливість міграції, яка перетворює економічні проблеми на політичні.

У своїй роботі ми спирались на наукові доробки авторів, що зосередили свою увагу на психологічних характеристиках мігрантів та їх адаптаційному процесу в умовах пристосування до нової культури та життя в цілому, представлена такими дослідниками: Налчаджан А. А. [1], Ковальчук А. Л. [2]. А також роботи дослідників, які допомагають пізнати проблематику міграції до Західної Європи, Німеччини зокрема, та інституту сім'ї як одного із основних складових суспільства. Малиновська О. А. [3], Блинова О. Є. [4] описують ситуацію щодо соціально-психологічних особливостей мігрантів та членів їх сімей під час їх адаптаційного періоду.

Метою статті є дослідити та сформувати психологічний портрет членів українських сімей, що іммігрують до Німеччини, а також з'ясувати психологічні особливості українських сімей мігрантів та їх трансформацію через процес адаптації до нового середовища.

Міграція є досить складним процесом, що має певні етапи, зокрема прийняття рішення про міграцію, тому сім'я розглядається як соціальна складова, що активно себе проявляє на всіх етапах міграції. Проаналізувавши роль та вплив інституту сім'ї на міграційні процеси, можна побачити важливість дослідження саме такого типу міграції, адже наслідки спостерігаються як і для країни перебування, так і для країни походження. За даними ООН 2019 р. Україна входить до десятки країн із найбільшою кількістю мігрантів [5]. Важливою особливістю міграції стає те, що тимчасова трудова міграція все більше перетворюється на постійну, а саме зі зміною постійного місця проживання. Цей фактор вказує на те, що Україна не приваблює власних громадян повертатися на Батьківщину, де обмежені перспективи розвитку, нестабільна економічна та політична ситуація. Причиною цього є те, що відбувається об'єднання сімей українців за кордоном, що тимчасово виїхали раніше, проте залишилися на тривалий строк в країні перебування та перевезли свої сім'ї у зв'язку з погіршенням стану життя на Батьківщині, а також можливістю працевлаштування інших членів сім'ї.

Більшість мігрантів, що першими виїжджають за кордон є у шлюбі та мають дітей, це на початковому етапі загрожує проблемі збереження сім'ї та повноцінного виховання дітей. Проте з часом після адаптації та облаштування мігранта на території Німеччини відбувається возз'єднання сімей. Зараз за даними Відділу населення ООН, спостерігається тенденція збільшення кількості мігрантів-жінок, третина від всіх мігрантів у світі, оскільки відбувається фемінізація у всіх сферах суспільного життя, зокрема міжнародної міграції. Так як відбуваються структурні зміни у структурі зайнятості [6]. Не зважаючи на це, за даними дослідження VoxUkraine, Німецької консультативної групи в Україні, 70 % трудових мігрантів є чоловіки [7].

Як стверджує українська дослідниця Малиновська О. в Україні важко визначити середньостатистичного мігранта, так як міграцію можна характеризувати як строкату за віковим, освітнім та статевим складом, а також за географічним походженням. Досвід міграції та спроби інтеграції у суспільство, що приймає, є особистим та несхожими, що ускладнює процес їх дослідження. Зазвичай прагнення сім'ї виїхати на постійне місце проживання до іншої країни, Німеччини зокрема, є прихованим, оскільки першочерговою все таки відбувається міграція з метою отримання роботи чи навчання. Зазвичай такі наміри реалізуються цілими сім'ями, які іммігрують до Німеччини, або ж через програми возз'єднання сімей.

Серед мігрантів переважають – особи продуктивного віку, що збіднює трудовий потенціал України. Характеризуючи віковий показник, можна побачити, що більшість мігрантів знаходиться у віковій категорії від 20 до 49 років, 71 % довгострокових трудових мігрантів є люди у віці від 18 до 44 років [8]. З початку міграційних процесів незалежної України особи молодшого та середнього працездатного віку здійснювали довгострокові поїздки, але з 2008 р. ця тенденція почала змінюватися: почалось збільшення кількості осіб старшого працездатного віку. Не зважаючи на це, кількість мігрантів молодого віку не зменшується, що відбувається внаслідок об'єднання членів сімей. У таких випадках молодь виїжджає не тільки самостійно з освітньою метою, а й як частина сім'ї.

Розглядаючи освітній показник мігрантів, можна трудові мігранти отримали повну загальну середню освіту (11 років навчання). З початку 2000-х рр. рівень освіченості мігрантів помітно знизився, на 4,3 %: чоловіків – 5,3 %; жінок – 2,6 %. Збільшилась кількість трудових мігрантів з вищою освітою 13,9 % [8], що пояснюється підвищенням рівня освіченості серед жінок-мігрантів. Ця характеристика українських мігрантів вказує на те, що при переїзді до Німеччини мігранти матимуть змогу влаштуватися на кращу роботу, попередньо підтвердивши свої кваліфікаційні навички. Безперечно, наявність вищої освіти не гарантує безперешкодне працевлаштування та полегшення в

адаптаційному процесі, навпаки може завдавати моральних потрясінь у випадку, коли мігрантам доводиться працювати не за освітою на низькооплачуваних посадах, щоб забезпечити собі мінімальний рівень добробуту в приймаючій державі.

Міграційні процеси є одним із факторів зміни особливостей поведінки людини. Прибувши до країни-реципієнта, мігрант починає свій адаптаційний період, першим етапом якого є входження, влаштування у новому середовищі зі своїми особливими умовами, що залучає організаційні, правові, політичні, культурні, психологічні аспекти. Наступним етапом у цьому процесі є пристосування до різних сфер життя «нового» суспільства: політичної, економічної, трудової, етнічної, релігійної, культурної, інформаційної, освітньої, соціально-організаційної, психологічної. Оскільки соціальних напрямків досить багато, то й адаптація буде різнитися залежно від того, на якому рівні здійснюється та як конкретна особа сприймає середовище через призму свого характеру. Наявність різних видів адаптації спонукає мігранта до активного прилаштування до різних елементів суспільства: соціально-психологічним, культурним, професійним, побутовим та іншим характеристикам.

Німеччина, як держава з великою кількістю мігрантів та біженців, робить все можливе для інтеграції новоприбулих до свого середовища, німецький уряд розробив низку систем для інтеграції свого нового населення, і всі залучені сторони докладають значних зусиль для цього. Система надання соціально-психологічної підтримки у Німеччині пережила досить велике потрясіння із напливом великої кількості мігрантів та біженців зі Сходу, проте саме це стало підґрунтям для вдосконалення та оформлення нової системи допомоги. Відповідно до Національного плану інтеграції від 2007 року уряд зосередив увагу на освітній, навчальній та культурній інтеграції, а вже у 2012 році був розроблений Національний план дій щодо інтеграції, який створив інструменти для імплементації політики інтеграції. Почали враховуватись такі показники, як оптимізація індивідуальної підтримки молодих мігрантів, покращення визнання іноземних ступенів, надання доступу до охорони здоров'я та допомоги мігрантам. У 2016 році була прийнята Месеберзька декларація про інтеграцію, у якій уряд пропонує підтримку, навчання та працевлаштування іноземцям, але водночас і зі сторони мігранта вимагають зусиль та виконання обов'язків у межах наданих можливостей [9].

Оскільки сім'я – це багатофункціональний інститут, то її функції утворюють систему відносин та забезпечують мотивацію взаємодії як сім'ї та суспільства, так і сім'ї і особистості. Сім'я, як структурна одиниця, має значний вплив на соціальне згуртування та розвиток суспільства як в країні походження, так і в країні перебування. Сучасний світ значно трансформувався під впливом політичних, економічних, культурно-наукових факторів, які розвиваються та видозмінюються, а головне мають вплив на всіх членів суспільства, до складу якого входять і сім'ї. Відбувається посилення соціально-психологічної напруженості, поширення песимістичних настроїв, нестабільності, втрати життєвих орієнтирів, – всі ці складові вийшли на рівень держави, так як проблеми внутрішньо сімейних проблем виходять за межі свого середовища і набувають більш глобального масштабу. У зв'язку зі зміною пріоритетів та постійним прагненням до гідного матеріального забезпечення, яке частково є неможливим в умовах зубожіння населення, підвищенням рівня безробіття, розшаруванням населення, відбувається втрата моральних ідеалів та деформація сімейних цінностей.

Міграція – це процес, який впливає не лише на зміну місця перебування чи середовище, вона безпосередньо має вплив на психологічний стан кожного, хто змінює умови свого життя та приймає рішення про переїзд. Після переміщення мігранти проходять через складний процес адаптації, який поділяється на декілька етапів та сприяє пристосуванню до нового середовища. Питання впливу міграції на сім'ї мігрантів та їхніх дітей є менш дослідженим, порівнюючи з проблемою психологічного впливу на особистість. Серед проблем, з якими зустрічаються мігранти є такі: психосоціальні наслідки для членів сім'ї, труднощі інтеграції в країнах призначення та зміни гендерних ролей всередині сім'ї. Вище перелічені проблеми, так звані «виклики» піддаються

підвищенню мобільності робочої сили та досить обмеженої міграційної політики, що прямо чи опосередковано впливає на розвиток сімей іммігрантів.

Важливим елементом нашого дослідження є формування психологічного портрету мігранта, який представляє комплексну психологічну характеристику людини, яка включає в себе опис його внутрішнього складу та можливих дій в конкретних ситуаціях. Досить важко сформувати загальний психологічний портрет для всіх мігрантів разом, так як це носить більше індивідуальний підхід, проте є низка характеристик, які об'єднують психологічний стан людей, залучених до міграційних процесів.

Для формування психологічного портрету мігранта необхідно провести аналіз рис особистості, до яких належать наступні: характер, темперамент, мотивація, здібності, емоційність, інтелектуальність, комунікативні навички, вольова характеристика, рівень самоконтролю та самооцінка. Для мігрантів лише деякі із зазначених характеристик мають подібні риси та ознаки, адже кожен із мігрантів є унікальним, а тому і їх психологічні якості матимуть різний характер та особливості.

Спільними для мігрантів характеристиками є мотивація, у деякій мірі емоційність та рівень самоконтролю, тому що під впливом зміни середовища, суспільства, із процесом входження в нову культуру саме ці особливості зазнають впливу та змінюються через психологічну адаптацію, процес встановлення оптимальної відповідності особистості і навколишнього середовища в ході здійснення властивої людині діяльності, що дозволяє індивідуумові задовольнити актуальні потреби і реалізовувати зв'язні з ними значущі цілі, забезпечуючи відповідність людської психологічної діяльності, поведінки людини вимогам середовища.

Мотивація – психофізіологічний процес, який керує поведінкою людини, впливає на активність, цілеспрямованість, стійкість та організацію. Кожна людина, кожен мігрант, безумовно, має свої мотиви до будь-яких дій, це певною мірою узагальнений образ матеріальних або ідеальних предметів, які складають для неї цінності. Для більшості мігрантів мотивацією залишається економічна складова міграції, проте з часом, поступово зростають соціально-культурні та гуманітарні складові. Сімейна міграція тісно пов'язана з трудовою міграцією. Потoki супроводжуючих сімейних мігрантів безпосередньо залежать від міграційних потоків трудового чи економічного класу, а отже, і від економічної міграційної політики. Порівняно з іншими групами мігрантів, дорослі сімейні мігранти повільно інтегруються на ринку праці приймаючої країни.

За наявності потреби, яку потрібно задовольнити, блага, яке забезпечує виконання цієї потреби, виникає мотивація до трудової діяльності та реалізації себе як спеціаліста в тій чи іншій галузі. Зважаючи на те, що все таки при аналізі особистостей мігрантів потрібно враховувати їх внутрішні та зовнішні мотиви, то характеристика цього показника залишається спільною лише на рівні матеріального забезпечення та швидкого входження в нове соціокультурне середовище.

Емоційність та рівень самоконтролю є досить схожими характеристиками, які поєднують в собі здатність особистостей, у нашому випадку мігрантів, відтворювати зміст переживань, настрою та характеру, свого роду давати реакцію на навколишній світ, в той час як здатність самоконтролю виявляється у спроможності контролювати свої емоції, думки та поведінку. В умовах адаптації саме ці складові показують на скільки мігрант та члени його сім'ї усвідомлено підходили до переїзду та зважували всі наслідки, які можуть настати після.

Мігранти та їх сім'ї через зміну середовища можуть часто переживати різні емоції, серед яких: спантеличеність, збудженість та стрес, а водночас і страх, занепокоєння, сплеск негативних емоцій як злість та агресивність, сум та депресивність. Всі ці емоції можуть впливати на діяльність кожного із членів сім'ї та їх мисленнєві здібності, а зокрема і здатність індивідів піклуватись про себе й членів своїх сімей та справлятися із перешкодами, які трапляються під час адаптаційного періоду. Безумовно, така реакція є досить природною, адже організм реагує на ті зміни, що відбуваються в навколишньому середовищі держави перебування [10].

Інша культура примушує мігрантів відмовитися від попереднього способу життя, прийняти інші соціальні норми, правила та зразки поведінки. Для мігранта в процесі адаптації змінюється все – від природи і клімату до психологічних стосунків, а також традицій, звичаїв, ритуалів, цінностей. Навіть за умов сприятливих обставин, адаптація до іншого етнічного і культурного середовища – складний, стресогенний процес [4]. Німеччина та Україна мають багато спільних рис, зокрема ліберально-демократичні цінності, що полегшує процес акультурації та інтеграції для українських мігрантів та їх сімей. Проте наявність різних поглядів на облаштування суспільства, роль чоловіка та жінки в ньому, активність громадянського суспільства, участь у діяльності місцевого самоврядування, участь в організаціях громадянського суспільства та членство в політичних асоціаціях стає певним викликом на шляху адаптації мігрантів.

Коли українські іммігранти прибувають до нового місця проживання, у них руйнується чи навіть зникає попередня ситуація життя та середовище, до яких вони психологічно звикли, і з'являється зовсім нова соціальна ситуація, невідома, наповнена безліччю перепон та проблем [11]. Іммігрантам доведеться навчитися опрацьовувати велику кількість інформації, з якою вони зустрічатимуться на кожному кроці, встановити міжкультурні зв'язки, виробити своє власне ставлення до нової реальності та систему оцінок дійсності, в якій вони опинилися. Утворення глобальних комунікативних мереж, з одного боку, забезпечує в усіх куточках світу доступ до інформації про можливості працевлаштування та навчання за кордоном, порядок отримання віз та необхідних дозволів, транспортні послуги тощо, що значно полегшує здійснення переїздів. З другого боку, мобільний зв'язок, супутникове телебачення, Інтернет створюють для мігранта можливості віртуальної присутності на батьківщині, в той час коли фізично він знаходиться за кордоном, зменшують таким чином психологічні навантаження та небажані соціальні наслідки міграції, роблять її більш доступною [12].

Адаптація сім'ї мігрантів дещо відрізняється від адаптації однієї особи, тому що разом з іншими членами сім'ї вони продовжують спілкуватися рідною мовою, що з одного боку є негативним для швидкості пристосування до нового середовища, а з іншого боку допомагає полегшити сформовану напруженість та розділити стрес, зумовлений психологічним тиском іноземного суспільства. На індивідуальному рівні міграція містить значні соціально-психологічні ризики для мігруючої особи. Разом із сумом за рідним домом, родиною, дітьми міграція може призвести до різного роду психоемоційних порушень. Мігранти переживають велике стресове навантаження прилаштовуючись до нового середовища та перебудовуючи свою звичну систему цінностей на нову, зовсім або частково чужу для них. Мігранти переживають чимало психологічних травм в умовах нового соціокультурного середовища. Хресталева Н. С. виділила їх види: ностальгія, втрата соціального статусу та відчуття власної значимості, порушення уявлень про самого себе, плутанина в самому собі та самоідентифікації, відчуття провини [13].

Мігрантам доводиться повністю або частково відмовитись від звичних їм суджень та розуміння світу. Найбільшою складністю є знайти однодумців, тому мігранти часто взаємодіють з діаспорами, тому що вони повністю пройшли етап адаптації та пережили всі стадії культурного шоку. Центром української діаспори є південна частина Німеччини, де мігранти, які вже інтегрувалися в суспільство організували багато культурних, освітніх, соціальних та політичних програм. Люди, які займаються розвитком та налагодженням діяльності діаспори, досить часто характеризуються взаємозв'язками з іншими українцями, що проживають на території Німеччини, чи взагалі на міжнародному рівні.

Таким чином, наше дослідження доводить те, що сімейна міграція є досить вагомою складовою всіх міграційних процесів, а сім'ї є повноправними одиницями сучасного суспільства, яке формує нове бачення та розуміння світу мігрантів. Їх адаптаційний та пост адаптаційний процес є досить багатограним та охоплює низку факторів, що сприяють відновленню психологічного стану мігрантів, що утворюють ці сім'ї. Мігранти постійно перебувають у стані стресу, пов'язаного зі зміною середовища перебування та появою нових викликів, їм часто доводиться стикатись із проблемою оволодіння власними емоціями.

Соціально-психологічний портрет мігрантів дає змогу виокремити певні характеристики соціальної та психологічної сфери для розуміння емоційного стану мігрантів та членів їх сімей. Підхід до формування портрету мігрантів має носити індивідуальний характер, так як кожен із мігрантів різниться за низкою властивостей, проте окремі аспекти психології мігрантів все ж дають можливість для базового оформлення їх портрету. За складом сім'ї представлені різні, які на момент переміщення з України до Німеччини склалися лише з чоловіка та жінки, проте протягом перебування у державі-реципієнті поповнилися, так і навпаки сім'ї, що іммігрували одразу з дітьми. Велика кількість сімей українських мігрантів є воз'єднаними, так як спершу один член сім'ї виїжджав, найчастіше жінки. Серед спільних характеристик у мігрантів можна виділити їх мотивацію, та в деякій мірі емоційність та рівень самоконтролю, оскільки формування соціально-психологічного портрету має досить індивідуальний характер.

Аннотация. В статье авторы уделяют внимание вопросам влияния миграции на семьи мигрантов и их детей, что есть менее исследованными, сравнивая с проблемой психологического воздействия на личность. Авторы рассматривают как процесс адаптации и социализации влияет на изменение психологического состояния человека, ведь он переживает различные эмоциональные потрясения, приспосабливаясь к новой среде. Предпринята попытка построения социально-психологического портрета, что позволяет выделить общие черты семейных мигрантов. Наше исследование доказывает то, что семейная миграция является достаточно весомой составляющей всех миграционных процессов, а семьи являются полноправными единицами современного общества, которое формирует новое видение и понимание мира мигрантов.

Ключевые слова: адаптация, институт семьи, миграция, Германия, среда приспособления, украинская семья.

Abstract. The authors provide information about the impact of migration on the families of migrants and their children, which is less studied compared to the problem of psychological impact on the individual. The authors consider how the process of adaptation and socialization affects the change of a person's psychological state, because they experience various emotional shocks, adapting to a new environment. An attempt was made to construct a socio-psychological portrait of a family migrant, which makes it possible to highlight their common features. Our research proves that family migration is a very important component of all migration processes, and families are full-fledged units of modern society, which forms a new vision and understanding of the world of migrants.

Key words: adaptation, adaptation environment, family institution, migration, Germany, Ukrainian family.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Налчаджян А. А. Социально-психологическая адаптация личности (Формы, механизмы и стратегии). Изд-во АН Армянской ССР., 1988. 263 с
2. Ковальчук А. Психологічні ризики трудової міграції. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2. С. 383–391.
3. Малиновська О. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії. *НІСД*. 2018. 472 с.
4. Блинова О. Є. Соціально-психологічна адаптація вимушених мігрантів: підходи і проблеми вивчення феномена акультурації. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2016. Вип. 3 (1) С. 111–117.
5. International Migrant Stock 2019: Country Profile [Електронний ресурс] // 2019
6. Волосевич І. Дослідження з питань міграції та торгівлі людьми: Україна, 2015 р. *GfK Ukraine*. URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/pres_kit_gfk_iom2015_ua_fin_3_2.pdf
7. VoxUkraine / офіційний сайт. URL: <https://voxukraine.org/uk/category/proekti/voxcheck-uk/page/29/>
8. Міграція в Україні: факти і цифри// Міжнародна організація з міграції (МОМ) Представництво в Україні. 2016. С. 10–19.
9. Governance of Migrant Integration in Germany. *European Website on Integration*. URL: <https://ec.europa.eu/migrant-integration/governance/germany>.
10. Слюсаревський М. М., Блинова О. Є. Психологія міграції. Кіровоград: ТОВ «Імекс ЛТД», 2013. 244 с.
11. Ковальчук А. Психологічні наслідки трудової міграції для мігрантів та їх сімей. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/16855/1/26-Kovalchuk-210-216.pdf>.
12. Курилич М. Трансформація та політизація міграційних процесів під впливом глобалізації. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 2010. Вип. 49. Київ. С. 364–380.
13. Хрусталева Н. С. Переживание психической травмы и печали в условиях эмиграции. *Вестник Санкт-Петербургского государственного университета. Серия 12. Психология. Социология. Педагогика*. 2010. Вып.1. С. 253–260.